

Олена Кібенко

докторка юридичних наук, доцентка,
суддя Касаційного господарського суду
у складі Верховного Суду
(Київ, Україна)
okibenko@supreme.court.gov.ua

Олена Пелипенко

кандидатка юридичних наук
(Київ, Україна)
alyona.pelypenko@gmail.com

УДК 346:334.7 + 347.72

ЧАСТКА У СТАТУТНОМУ КАПІТАЛІ ТОВАРИСТВА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

АНОТАЦІЯ. Що являє собою частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю? Чи є достатнім укладення договору купівлі-продажу для переходу права власності на частку як на звичайне рухоме майно? Або чи достатньо державної реєстрації змін складу учасників товариства для набуття права власності на частку? Ці та безліч інших подібних запитань постійно виникають на практиці. Одна із причин таких дискусій – законодавча невизначеність чіткого механізму переходу права власності на частку та, відповідно, захисту таких прав, зокрема й у судовому порядку.

Метою статті є висвітлення особливостей правової природи частки у статутному капіталі товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю як об'єкта права власності. У статті розкриваються належні способи захисту права власності на частку крізь призму сформованої судової практики. Авторки публікації підкреслюють, що частку як об'єкт цивільного права вже не раз досліджували науковці у своїх працях і, в принципі, є доктринальне розуміння того, що частка у статутному капіталі є не майном у класичному розумінні цього терміна, а являє собою сукупність майнових і немайнових прав учасника товариства, на яку для зручності цивільного обігу (передачі такої сукупності прав від однієї особи до іншої) законодавець фактично поширив режим рухомого майна.

Встановлено, що відступлення частки та вихід учасника із товариства не можна ототожнювати. Крім того, відступлення частки не є спеціальним механізмом відчуження частки або окремим видом договору та відбувається у межах вже існуючих правових механізмів відчуження майна (купівля-продаж, міна, дарування). З'ясовано, що відсутність правочину, який може бути підставою для переходу права власності на частку в статутному капіталі до третьої особи та, відповідно, припинення права власності в учасника товариства, свідчить про те, що переходу права власності на частку не відбулося.

У статті порушується проблема виконання судових рішень у справах про захист прав на частку. Авторки наголошують, що у деяких справах не є достатнім звернення особи до суду без усвідомлення нею порядку виконання судового рішення, у разі задоволення позову, наслідків впливу такого рішення на законні права та інтереси інших осіб (учасників) товариства.

Ця публікація присвячена впливу судової практики на доктринальне розуміння частки як об'єкта цивільного обігу та, відповідно, доктринальної трансформації правового уявлення щодо природи володіння часткою порівняно із володінням майном у класичному розумінні. У статті розглядаються належні та ефективні способи судового захисту прав на частку.

Ключові слова: право власності; частка в статутному капіталі; корпоративні права; судова практика; ефективні способи захисту; належні способи захисту.

Нескладний пошук у Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДР судових рішень) показує, що в реєстрі є 144 постанови Верховного Суду, які містять слова “право власності на частку в статутному капіталі”. Так, у справі № 911/1507/19 Верховний Суд¹ підтримав правову позицію суду апеляційної інстанції, який зобов'язав товариство з додатковою відповідальністю (далі – ТДВ) видати його учаснику свідоцтво про право власності на частку для підтвердження його участі у товаристві. В іншій справі Верховний Суд доходить висновку², що право власності на частку виникає в особи з моменту укладення договору, якщо не встановлено домовленістю сторін. Верховний Суд зазначає, що набуття права власності на частку в статутному капіталі надає третій особі право на вступ до товариства, який відбувається одночасно з прийняттям відповідного рішення загальними зборами товариства. За висновком суду закон не пов'язує момент виникнення права участі у товаристві з обмеженою відповідальністю з моментом державної реєстрації відповідних змін у складі учасників товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ).

Донедавна розмір частки визначався як у статуті товариства, так і в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР юридичних та фі-

¹ Постанова Верховного Суду від 1 жовтня 2020 р. у справі № 911/1507/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/92004870>> (дата звернення: 26.02.2021).

² Постанова Верховного Суду від 10 жовтня 2019 р. у справі № 911/2218/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85014645>> (дата звернення: 26.02.2021).

зичних осіб). Однак після ухвалення Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” (далі – Закон про ТОВ) основним ресурсом, де фіксуються відомості про частку, став ЄДР юридичних та фізичних осіб, бо статут ТОВ вже може не включати відомості про персональний склад учасників та розмір їхніх часток (ч. 5 ст. 11 Закону про ТОВ³).

Старий⁴ Закон України “Про господарські товариства”⁵ та Господарський кодекс України (далі – ГК України)⁶ вимагали вказувати у статутах ТОВ значний обсяг відомостей. Зокрема, у статуті потрібно було зазначити перелік учасників товариства та розміри їхніх часток. На практиці це означало, що після придбання частки у статутному капіталі ТОВ новий власник мав додатково отримати погодження загальних зборів про внесення відповідних змін до статуту. Це заважало нормальному обігу часток, оскільки виникав ризик блокування рішення про включення нового учасника до статуту іншими недобросовісними учасниками товариства. Окрім цього, відображення учасників і їхніх часток у статуті не несло жодної практичної користі – ці відомості завжди можна було перевірити онлайн у ЄДР юридичних та фізичних осіб⁷.

Тепер у статуті ТОВ обов'язково вказують лише: 1) найменування товариства; 2) органи управління, їхню компетенцію, порядок прийняття рішень; 3) порядок вступу і виходу з товариства. Норми старого Закону України “Про господарські товариства” щодо ТОВ і ТДВ втратили чинність згідно з перехідними положеннями нового Закону про ТОВ.

Нещодавно пав і останній бастион – із ГК України також були виключені відповідні положення. 3 лютого 2021 р. Верховна Рада України проголосувала в цілому за законопроект № 3497⁸, який встановлює, що перелік обов'язкових відомостей, які повинні міститися у статутах ТОВ і ТДВ, визначається виключно Законом про ТОВ⁹.

Термін “відступлення частки”, який був вжитий ще у Законі України “Про господарські товариства”, призвів до того, що при відчуженні частки часто застосовувався не класичний механізм переходу права власності

³ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 р. № 2275-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#n48>> (дата звернення: 26.02.2021).

⁴ У редакції до набрання чинності Закону про ТОВ.

⁵ Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>> (дата звернення: 26.02.2021).

⁶ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення: 26.02.2021).

⁷ А Пашинський, ‘Архаїчні вимоги до статутів ТОВ скасовано’ (Юридична газета, 03.02.2021) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/arhayichni-vimogi-do-statutiv-tovskasovano.html>> (дата звернення: 26.02.2021).

⁸ Проект Закону про внесення змін до Господарського кодексу України щодо усунення правових колізій у вимогах до статуту товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю від 18 травня 2020 р. № 3497 <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68859> (дата звернення: 25.02.2021).

⁹ Про внесення змін до Господарського кодексу України щодо усунення правових колізій у вимогах до статутів товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 3 лютого 2021 р. № 1183-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-20#Text>> (дата звернення: 25.02.2021).

на частку на підставі договору, а відбувалася передача на підставі заяви учасника, із якої часто взагалі незрозумілі підстави передачі частки – вона продається чи дарується. Звісно, застосування такого “недолугого” механізму було викликано не тільки невдалим законодавчим виразом про “відступлення” частки, а наміром зекономити на оплаті послуг нотаріуса чи державного мита за нотаріальне посвідчення договору, ухилитися від сплати податку за інвестиційний дохід, який виникав при відчуженні частки, вимог фінмоніторингу при оплаті за частку. Але такий спрощений порядок викликав і численні спори на практиці, коли учасники, які на підставі нотаріально посвідченої заяви, без договору, передали свою частку іншим особам, потім починали оспорювати такий правочин.

Крапку у цій дискусії поставила Велика Палата Верховного Суду, яка розглядаючи справу № 909/1294/15¹⁰, фактично дійшла таких ключових висновків:

– по-перше, заяву про відступлення¹¹ частки не можна ототожнювати із заявою про вихід учасника із ТОВ;

– по-друге, під відступленням частки слід розуміти її відчуження, причому відступлення не є спеціальним механізмом відчуження частки або окремим видом договору, відступлення відбувається у межах вже існуючих правових механізмів відчуження майна (на підставі договору купівлі-продажу, міни, дарування тощо).

На чому базуються наведені вище висновки Верховного Суду?

Історично термін “відступлення” використовувався ще у Цивільному кодексі Української РСР 1963 р.¹² стосовно майнових прав, які не визнавалися об’єктами і не могли перебувати в цивільному обороті, тобто продаватися, даруватися тощо, на відміну від речей. Тому їх можна було лише відступити, а не продати. За такою моделлю правовідносин майнові права в однієї особи припинялися, а в іншій виникали.

Навпаки, за ст. 190 чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)¹³ майнові права прирівняні до речей як оборотоздатних об’єктів, які можна продавати, дарувати тощо. Утім, у чинних на момент виникнення спору у справі № 909/1294/15 ст. 53 Закону України “Про господарські товариства” та ст. 147 ЦК України поряд із терміном “відчуження” вживався і застарілий термін “відступлення”. Контекст, в якому цей термін вживається, свідчить про те, що відступлення озна-

¹⁰ Постанова Верховного Суду від 1 жовтня 2019 р. у справі № 909/1294/15 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/84814533>> (дата звернення: 25.02.2021).

¹¹ Термін “відступлення” використовувався у ЦК Української РСР 1963 р., а також у ст. 53 Закону України “Про господарські товариства” та ст. 147 ЦК України у редакції до прийняття Закону про ТОВ.

¹² Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. № 1540-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>> (дата звернення: 25.02.2021).

¹³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення: 26.02.2021).

чає “відчуження частки на користь іншої особи”. Відтак це вольова дія, яка являє собою правочин.

Про правильність такого тлумачення свідчить і те, що в новому Законі про ТОВ, унаслідок ухвалення якого втратили чинність ст. 147 ЦК України та ст. 53 Закону України “Про господарські товариства”, взагалі не вживається термін “відступлення” щодо частки учасника у статутному капіталі. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону про ТОВ учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам.

Повертаючись до справи № 909/1294/15¹⁴, слід зазначити, що спірні відносини виникли, коли ст. 147 ЦК України¹⁵ ще була чинною, а отже, поняття “відступлення частки” було актуальним і широко використовувалося бізнессередовищем. Вирішуючи цей спір, Велика Палата Верховного Суду зазначає, що за змістом статей 147 і 190 ЦК України, частка в статутному капіталі ТОВ є особливим видом майна, яке учасник товариства може продати чи іншим чином відступити іншим учасникам товариства або третім особам. Відповідно до висновків Великої Палати Верховного Суду “відступлення частки”:

– за своєю правовою природою та наслідками є тотожним “відчуженню частки”, відбувається за волею учасника та передбачає перехід права власності від учасника до іншої особи (іншого учасника та/або третьої особи);

– є двостороннім правочином, тобто на його укладення необхідна згода учасника, який відчужує (відступає) частку, і згода набувача частки;

– регулюються нормами щодо такого правочину, ознакам (суті) якого відповідає відступлення, незалежно від того, як його називають сторони, тобто відступлення (передачі) частки в обмін на кошти, майно, майнові права розглядається як звичайний договір купівлі-продажу або міни, безоплатна передача частки – договір дарування.

У справі № 909/1294/15¹⁶ відповідач стверджував, що отримав спірну частку від позивача безоплатно. Утім, як впливає зі змісту постанови Верховного Суду, у цій справі самого факту безоплатності передачі частки недостатньо для встановлення обставин укладення сторонами такого правочину, як договір дарування.

За змістом статей 717, 718, 719 ЦК України згідно з договором дарування:

– дарувальник передає або зобов’язується передати в майбутньому обдаровуваному безоплатно майно (дарунок) у власність;

¹⁴ Постанова Верховного Суду від 1 жовтня 2019 р. у справі № 909/1294/15 (н 10).

¹⁵ Положення цієї статті кореспондуються зі ст. 53 Закону України “Про господарські товариства”, яка, як і ст. 147 ЦК України, втратила чинність після прийняття Закону про ТОВ.

¹⁶ Постанова Верховного Суду від 1 жовтня 2019 р. у справі № 909/1294/15 (н 10).

– дарунком можуть бути майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього у майбутньому;

– договір дарування майнового права або з обов'язком передати дарунок у майбутньому укладається у письмовій формі (ст. 207 ЦК України), недодержання якої свідчить про нікчемність договору.

Однак, як встановлено судами під час розгляду справи № 909/1294/15¹⁷, ані заява позивача про передачу частки іншій особі, ані протокол загальних зборів товариства про виведення позивача зі складу учасників товариства, що підписаний позивачем та особою, на користь якої відступлено частку, не можуть вважатися договором дарування. Оскільки хоч у зазначених документах (заява, протокол) і вживається термін “передача частки”, але жоден із них не містить відомостей про умови передачі частки від учасника (позивача) іншій особі, зокрема й щодо безоплатності такої передачі.

За таких обставин Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що із наданих до суду заяви позивача та протоколу загальних зборів учасників товариства неможливо встановити умови правочину, погоджені сторонами, адже не вказано про те, чи відбувається відчуження частки на оплатній чи безоплатній основі. Таким чином, ці документи не можуть вважатися такими, в яких письмово виражено волевиявлення обох сторін на укладення договору дарування чи будь-якого іншого договору (купівлі-продажу, міни тощо).

Відсутність правочину, який може бути підставою для переходу права власності на частку в статутному капіталі до третьої особи та, відповідно, припинення права власності в учасника товариства, свідчить про те, що переходу права власності на частку не відбулося.

Однак виникає запитання: чи може заява про передачу частки та/або протокол загальних зборів про виведення особи зі складу учасників товариства бути самостійною підставою для переходу права власності на частку в статутному капіталі від учасника до іншої особи, навіть якщо на підставі такої заяви та протоколу здійснено державну реєстрацію змін складу учасників товариства (згідно зі ст. 29 Закону¹⁸ України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”)? Відповідь на це запитання має бути негативною, про що надано аргументовані висновки Великою Палатою Верховного Суду у справі № 909/1294/15¹⁹, які зводяться до такого:

– у разі відступлення частки особа набуває права на неї внаслідок укладення правочину з учасником товариства, а не внаслідок його прийнят-

¹⁷ Постанова Верховного Суду від 01 жовтня 2019 року у справі № 909/1294/15 (н 10).

¹⁸ Мається на увазі Закон редакції, чинний на момент проведення оспорюваної реєстраційної дії.

¹⁹ Постанова Верховного Суду від 1 жовтня 2019 р. у справі № 909/1294/15 (н 10).

тя до складу учасників товариства загальними зборами чи державної реєстрації відповідних змін;

– включення особи до складу учасників товариства на підставі рішення загальних зборів учасників товариства та державна реєстрація відповідних змін до статуту²⁰ є діями на виконання договору щодо відчуження частки учасником товариства;

– заява учасника про його виведення зі складу учасників товариства не може слугувати самостійною правовою підставою для переходу права власності на частку, оскільки вона адресована товариству і містить інформацію про припинення в особи права на частку; така заява є вторинним актом, наслідком первинних дій (правочину з відчуження частки); ця заява не є правочином; учасник, що написав заяву, таким чином повідомляє товариство про відчуження ним частки;

– законодавство не зобов'язує сторін надавати товариству договори про відчуження частки для ухвалення рішення про внесення змін до статуту та для подальшої державної реєстрації таких змін, адже такі договори можуть містити конфіденційну інформацію, яку сторони договору не мають намір розкривати третім особам. Проте саме ці правочини є підставою для будь-яких подальших дій учасника, який відчужує частку, нового власника частки, товариства, включно з державною реєстрацією відповідних змін. Без укладення договору між власником частки ці дії є вчиненими без належної правової підстави.

У справі № 909/1294/15²¹ Велика Палата Верховного Суду підтримала аргументи позивача (скаржника) про недоведеність факту відчуження ним частки на основі договору дарування чи іншого договору, спрямованого на таке відчуження, на безоплатній або оплатній основі відповідно. Велика Палата Верховного Суду визнала недійсним спірний протокол загальних зборів і скасувала державну реєстрацію змін до статуту, що пов'язані із виведенням позивача зі складу учасників товариства, обґрунтовуючи власну правову позицію, зокрема тим, що:

– відступлення учасником частки в статутному капіталі ТОВ згідно зі ст. 147 ЦК України та ст. 53 Закону України “Про господарські товариства” є відчуженням частки, яке потребує волевиявлення обох сторін – відчужувача та набувача частки. Відступлення (відчуження) частки не є самостійним непоіменованим видом договору та відбувається через укладання договору купівлі-продажу, міни, дарування тощо, в усній або письмовій формі згідно з вимогами закону або статуту;

– письмова форма договору дарування частки може вважатися дотриманою, зокрема, якщо волевиявлення сторін викладено в заяві учасника

²⁰ Як випливає із тексту постанови Верховного Суду від 1 жовтня 2019 р. у справі № 909/1294/15 станом на час виникнення спірних правовідносин законодавство вимагало внесення до статуту змін, що пов'язані зі складом учасників, та їх державну реєстрацію.

²¹ Постанова Верховного Суду від 1 жовтня 2019 р. у справі № 909/1294/15 (н 10).

на ім'я товариства та протоколи загальних зборів учасників товариства за умови, що в цих документах зазначено про безоплатність передачі частки і протокол містить підписи обох сторін правочину (дарувальника й обдаровуваного).

Наведеним Велика Палата Верховного Суду відступила від висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладених у раніше ухваленій постанові Верховного Суду України від 22 грудня 2009 р. у справі № 33/45-09-1388²², а також у постановах Верховного Суду від 17 липня 2018 р. у справі № 916/2386/17²³, від 31 жовтня 2018 р. у справі № 904/9835/17²⁴, від 28 листопада 2018 р. у справі № 903/568/17²⁵. Так, у постанові від 22 грудня 2009 р. у справі № 33/45-09-1388 Верховний Суд України фактично дійшов висновку, що

спосіб відступлення учасником товариства своєї частки іншим учасникам обирається її власником, і прийняття загальними зборами рішення про перерозподіл часток у статутному капіталі ставиться в залежність від волевиявлення власника перерозподіленої частки, а не від способу відступлення частки учасником товариства, оскільки закон допускає відступлення як шляхом укладення угод, так і іншим чином²⁶.

У постанові Верховний Суд України наголосив, що при з'ясуванні змісту положення “іншим чином” стосовно цього спору треба виходити з того, що для прийняття зборами рішення важливо, що власник частки може реалізувати своє право на її часткове зменшення у будь-який спосіб, не заборонений законом.

Власне, сьогодні більшості спорів щодо прав на частку, аналогічних наведеним вище, можна уникнути, оскільки, по-перше, як вже зазначено вище, поняття “відступлення частки” вилучено із чинного законодавства, що виключає його неоднакове розуміння на практиці. По-друге, обов'язковість двостороннього волевиявлення сторін, про яке йдеться у справі “про відступлення частки”, відповідно до чинного законодавства про державну реєстрацію є неминучим. Так, за змістом п. “Г” ч. 5 ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”²⁷ державна реєстра-

²² Постанова Верховного Суду України від 22 грудня 2009 р. у справі № 33/45-09-1388 <<https://ips.ligazakon.net/document/V5090884>> (дата звернення: 26.02.2021).

²³ Постанова Верховного Суду від 17 липня 2018 р. у справі № 916/2386/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/75399194>> (дата звернення: 26.02.2021).

²⁴ Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2018 р. у справі № 904/9835/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/77624452>> (дата звернення: 26.02.2021).

²⁵ Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2018 р. у справі № 903/568/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/78324399>> (дата звернення: 26.02.2021).

²⁶ Постанова Верховного Суду України від 22 грудня 2009 р. у справі № 33/45-09-1388 (н 22).

²⁷ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>> (дата звернення: 26.02.2021).

ція змін до відомостей про склад ТОВ чи ТДВ, якщо є відчуження частки (її частини) у межах договору (дарування, купівлі-продажу, міни) відбувається за наявності акта приймання-передачі частки (її частини), який очевидно має бути підписаний всіма сторонами правочину, як відчужувачем, так і набувачем частки (її частини).

Звернемося до правової природи частки в статутному капіталі. Частка є нематеріальним благом, вона не існує в матеріальній формі. Утім, як вже було зазначено вище, законодавством передбачено передачу частки через підписання акту її приймання-передачі. Ба більше, одним зі способів захисту учасником ТОВ своїх прав закон називає “витребовування частки” із чужого незаконного володіння.

Раніше учасник, якого незаконно позбавили його частки у статутному капіталі, звертався до суду з позовом про скасування рішення загальних зборів, яким було внесено відповідні зміни до статуту і відповідного запису про державну реєстрацію цих відомостей в ЄДР. Проте такий спосіб захисту в більшості випадків не був ефективним, особливо якщо з моменту виключення учасника минуло чимало часу, протягом якого міг змінитися розмір капіталу товариства, склад його учасників, розмір їхніх часток. У такому випадку скасування одного з рішень загальних зборів товариства, після якого вже було ухвалено цілу низку інших рішень, призводило до ситуації правової невизначеності.

Власне, у цьому аспекті є дуже цікавою справа № 923/876/16²⁸, де предметом спору було, зокрема, оскарження двох рішень загальних зборів учасників ТОВ і відповідних змін до статуту товариства. Перше було пов'язане з прийняттям до складу товариства нового учасника та збільшенням розміру статутного капіталу товариства завдяки додатковим вкладом деяких учасників, що мало наслідком так зване “розмивання” частки вже існуючого учасника товариства (позивача у справі), а друге – із виключенням позивача та інших осіб зі складу учасників товариства.

Позивач вимагав визнати недійсними спірні рішення загальних зборів учасників товариства та відповідні зміни до статуту, а також визнати за ним право власності на частку в статутному капіталі товариства у відсотковому вимірі та номінальною вартістю, яка існувала до прийняття оскаржуваних рішень загальних зборів учасників ТОВ.

Розглянувши наведену вище справу, Велика Палата Верховного Суду вкотре²⁹ звернула увагу на те, що право чи інтерес, за захистом яких звернулася особа, має бути захищений судом у спосіб, який є ефективним,

²⁸ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р. у справі № 923/876/16 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/85614604>> (дата звернення: 26.02.2021).

²⁹ Подібні висновки сформульовані, зокрема, у постановях Великої Палати Верховного Суду від 5 червня 2018 р. у справі № 338/180/17 (провадження № 14-144цс18), від 11 вересня 2018 р. у справі № 905/1926/16 (провадження № 12-187гс18), від 30 січня 2019 р. у справі № 569/17272/15-ц (провадження № 14-338цс18), від 2 липня 2019 р. у справі № 48/340 (провадження № 12-14звг19).

таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам.

Зокрема, мається на увазі, що не є достатнім звернення особою до суду із певними позовними вимогами без усвідомлення порядку виконання судового рішення у разі їх задоволення та відповіді на запитання: чи можливе відновлення прав на підставі такого судового рішення, чи не порушить таке рішення прав та законних інтересів інших осіб (учасників товариства)?

Так, у справі № 923/876/16³⁰ позивач прагнув відновити права на частку у номінальному та відсотковому розмірі, що існували до прийняття оскаржуваних рішень зборів учасників. Що також передбачає відновлення попереднього (до прийняття оскаржуваних рішень) складу учасників товариства і розмір його статутного капіталу, який протягом часу прийняття спірних рішень змінювався двічі (збільшувався та зменшувався) одночасно зі зміною складу учасників товариства (прийняття до товариства нового учасника, виключення учасників із товариства).

Велика Палата Верховного Суду у своїй правовій позиції у справі зазначає, що позивач може мати законний інтерес у такому відновленні, оскільки участь у ТОВ передбачає співпрацю у вищому органі з невеликою, як правило, кількістю учасників, а тому учаснику ТОВ може бути не байдуже, хто саме входить до складу вищого органу.

Водночас позивачем не враховано, що позовні вимоги про визнання рішення загальних зборів ТОВ недійсним, визнання недійсним статуту чи змін до нього, визнання права власності на частку у статутному капіталі товариства не відповідають належним та ефективним способам захисту, оскільки їх задоволення не може бути підставою для внесення змін до ЄДР юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Належним та ефективним способом захисту у цьому разі буде позов про визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства (пп. “д” п. 3 ч. 5 ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”). Оскільки судове рішення про задоволення саме такої вимоги може бути підставою для державної реєстрації відповідних змін про ТОВ чи ТДВ, у разі виникнення спору щодо складу учасників товариства, крім, щоправда, спорів, які пов’язані зі стягненням або витребуванням частки із незаконного володіння. В останньому випадку мають бути заявлені позовні вимоги про стягнення (витребування з володіння) із відповідача частки (частини частки) у статутному капіталі ТОВ чи ТДВ (пп. “д” п. 3 ч. 5 ст. 17 наведеного вище Закону). Фактично вичерпний пе-

³⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р. у справі № 923/876/16 (н 28).

релік способів захисту учасників ТОВ або ТДВ міститься у ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”, норми якого є спеціальними для зазначених товариств.

Крім того, вирішуючи питання щодо ефективності обраного способу захисту, має враховуватися баланс інтересів усіх учасників і самого товариства. У справі № 923/876/16³¹ Велика Палата Верховного Суду наголошує, що судам при вирішенні спорів про відновлення прав на частку, яке передбачає відновлення первісного складу учасників товариства, слід уникати зайвого втручання у питання діяльності товариства, які вирішуються виключно рішенням загальних зборів учасників товариства та надавати оцінку добросовісності відповідачів, які в разі задоволення позовних вимог будуть позбавлені своїх часток або їх частин у грошовому або відсотковому виразі. Суди мають враховувати проміжок часу, який минув із часу прийняття оскаржуваних рішень до часу задоволення позовних вимог про відновлення первісного складу учасників та/або попереднього розміру статутного капіталу, оцінювати, чи не є такий проміжок занадто великим після вчинення порушення, як це загалом вплине на діяльність товариства.

Нарешті, слід зазначити, що відповідачами у справі, порушеній за позовом про визначення розміру часток і статутного капіталу товариства, мають бути не тільки господарське товариство, а й особи – учасники товариства, які внаслідок задоволення позову можуть бути позбавлені своїх часток у статутному капіталі або їх частин у грошовому або відсотковому виразі.

Статутний капітал товариства завжди становить 100 %. Це означає, що учасник, оскаржуючи свої виключення/виведення зі складу товариства, має зазначити у позові, у кого саме з існуючих учасників потрібно забрати цю частку, хто є незаконним її власником. Ба більше, часто через зміни, які відбулися в товаристві, це неможливо зробити. Тому учасник може також звертатися з вимогою до суду визначити розмір часток учасників та капіталу товариства.

Частка у статутному капіталі товариства не є індивідуально-визначеним майном, річчю. Тому фізично її витребувати неможливо. Термін “витребування” вжито законодавцем саме для позначення того, що вимоги учасника, якого незаконно позбавили частки, завжди звернуті до інших учасників товариства – частки яких внаслідок такого “витребування” будуть змінені.

У певних випадках таке витребування взагалі не буде можливим – наприклад, якщо склад учасників і статутний капітал товариства суттєво змінився. У такому разі ефективним способом захисту може бути саме відшкодування збитків, а не витребування частки.

³¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р. у справі № 923/876/16 (н 28).

Відповідно до ст. 12 Закону про ТОВ розмір статутного капіталу товариства складається із номінальної вартості часток його учасників, виражених у національній валюті України. Розмір частки учасника товариства у статутному капіталі товариства може додатково визначатися у відсотках. Розмір частки учасника товариства у відсотках повинен відповідати співвідношенню номінальної вартості його частки та статутного капіталу товариства.

Вираження розміру частки у двох вимірах – вартості у гривнях та у відсотках призводить до численних конфліктних ситуацій. Адже вартість частки у гривнях – це умовна “історична сума”, а на практиці має реальне значення саме відсотковий розмір частки.

Так, у справі № 911/459/20³² предметом розгляду були вимоги ТОВ про визнання недійсними електронних торгів, на яких було відчужено частку позивача як боржника у виконавчому провадженні на користь іншої особи. Основним доводом позивача у справі № 911/459/20 було те, що на момент проведення торгів його частка у власному статутному капіталі становила не 30,8 %, а лише 0,15 % через те, що раніше було ухвалено рішення про зменшення розміру його статутного капіталу на розмір частки, яка належала самому товариству і перебувала на його балансі. Тобто на торгах було продане неіснуюче майно боржника (ТОВ).

Розглядаючи наведену вище справу, колегія суддів Верховного Суду не погодилася із зазначеними доводами позивача, наголосивши, що зменшення розміру статутного капіталу на розмір частки, яка належить товариству, не означає знищення цього майна, таке майно перерозподіляється між існуючими учасниками товариства пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі. Відповідно, частка товариства 30,8 %, якою воно володіло у власному капіталі, була перерозподілена між його учасниками і, як наслідок, частка у відсотках кожного з учасників у статутному капіталі товариства була збільшена.

Таким чином, частка товариства у власному статутному капіталі, що перерозподілена між його учасниками, не припиняє існування, не є анульованою, а такою, що безоплатно перерозподілена між іншими учасниками товариства (у розмірі, пропорційному їх часткам у статутному капіталі).

При здійсненні учасником ТОВ своїх повноважень, реалізації корпоративних прав, передбачених законом, має значення саме розмір частки у відсотках, тобто співвідношення розміру частки учасника із загальним розміром статутного капіталу. Чим більшу частку у відсотках має особа, тим більше прав і можливостей має при здійсненні управління справами товариства – вона має більше голосів під час реєстрації та голосування на

³² Постанова Верховного Суду від 3 лютого 2021 р. у справі № 911/459/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/94764278>> (дата звернення: 26.02.2021).

зборах, отримує більшу частку при розподілі прибутку чи майна товариства в процесі його ліквідації. Аналогічну правову позицію було висловлено у рішенні Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 р. у справі “Совтрансавто Холдинг проти України” (*Sovtransavto Holding v. Ukraine*, заява № 48553/99)³³.

Так, у вже зазначеній вище справі № 923/876/16³⁴ учасник оскаржував рішення загальних зборів про збільшення розміру статутного капіталу завдяки додатковим вкладом, оскільки це призвело до перерозподілу часток учасників та відповідного зменшення частки скаржника у статутному капіталі товариства. Скаржник мотивував свої вимоги тим, що його представник за довіреністю на загальних зборах не мав права ухвалювати рішення про продаж його частки чи її частини, яка відбулася, на його думку, внаслідок зменшення розміру його частки у пропорційному вимірі щодо інших часток учасників товариства.

Суд апеляційної інстанції у цій справі підтримав доводи скаржника з огляду на те, що за змістом довіреності учасника товариства представник дійсно не мав права продажу чи відступлення належної довірителю частки у статутному капіталі товариства, а отже, представник не був уповноважений голосувати на загальних зборах учасників товариства за зменшення частки довірителя (учасника ТОВ) у статутному капіталі ТОВ.

Проте Велика Палата Верховного Суду, переглядаючи рішення судів попередніх інстанцій у цій справі, зазначила, що зменшення відсоткового розміру частки учасника товариства відбулося не через відчуження такої частки чи її частини. Таке зменшення частки стало наслідком збільшення капіталу товариства завдяки збільшенню номінальної вартості часток (внесення додаткових вкладів) інших учасників товариства без зменшення номінальної вартості учасника, що оскаржує відповідне рішення. Інакше кажучи, відбулося так зване розмивання частки учасника, який не вніс додаткового вкладу до статутного капіталу товариства. Однак таке зменшення розміру частки учасника у відсотковому вимірі без зменшення номінальної вартості не є тотожним відчуженню такої частки або її частини у статутному капіталі. Водночас Суд зазначив, що такі дії не можна вважати добросовісними і розумними з боку представника учасника, адже вони дійсно призвели до розмивання, тобто зменшення відсоткового розміру його частки у статутному капіталі.

Як правильно зазначає Ю. Попов,

з часом розмір статутного капіталу та номінальна вартість частки втрачають самостійне значення. Важливим залишається лише співвідно-

³³ *Sovtransavto Holding v. Ukraine*. App. 48553/99. 25.07.2002 <<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634>> (accessed: 26.02.2021).

³⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р. у справі № 923/876/16 (н 28).

шення розмірів часток, бо відносний розмір частки визначає обсяг прав і повноважень учасника. Можна було б відмовитися від визначення розміру статутного капіталу взагалі, а номінальні вартості часток не визначати в гривнях, бо визначення відносного розміру часток (наприклад, у відсотках) було б цілком досить³⁵.

Частка є майном і вона не може бути просто так “перерозподілена” між учасниками. Товариство не може довільно, рішенням загальних зборів, змінити розміри часток учасників.

Серед правників точиться дискусія щодо того, чи може бути акт приймання-передачі частки (її частини) самостійною підставою для набуття корпоративних прав. Адже за Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” державному реєстратору як підставу для внесення відповідних змін до ЄДР можна подати акт приймання-передачі частки (частини частки) (єдине, що підписи під цим документом мають бути посвідчені нотаріально). Акт може подати реєстратору як продавець частки, так і особа, що її придбала.

На заперечення такої позиції наводять формулювання правочину в розумінні ст. 202 ЦК України. Адже саме правочин є легальною підставою набуття права власності. З огляду на це, оскільки акт приймання-передачі не можна вважати правочином, він також не є підставою для набуття права власності на частку в статутному капіталі. Тож лише цивільно-правовий договір відчуження (купівлі-продажу, дарування, міни) є достатньою підставою для набуття права власності на частку³⁶.

Ба більше, відповідно до ч. 2. ст. 5 Закону про ТОВ учасник товариства може встановити вимогу нотаріального посвідчення правочину, предметом якого є частка такого учасника у статутному (складеному) капіталі відповідного товариства, та скасувати таку вимогу, відомості про що вносяться до ЄДР юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань у порядку, визначеному законом. Така вимога учасника чи скасування учасником цієї вимоги є одностороннім правочином і підлягає обов’язковому нотаріальному посвідченню.

Деякі науковці негативно оцінюють заперечення судовою практикою юридичного значення реєстрації відомостей про товариство щодо зміни складу учасників, зокрема про те, що державна реєстрація або її скасування не впливає на наявність в особи права власності на частку чи корпоративних прав із частки. І. Спасибо-Фатеева зазначає, що наслідком

³⁵ Ю Попов, Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”: науково-практичний коментар (К.І.С. 2019) 61.

³⁶ Ф Аронович, “Білі плями” у законодавчому врегулюванні права власності на частку у статутному капіталі” (Юрист & Закон) <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013169> (дата звернення: 26.02.2021).

такого підходу може стати те, що відомості з ЄДР не сприйматимуться як публічно достовірні. Ухилятися від такого майже універсального бачення значення відомостей із реєстру, на її переконання, недоцільно³⁷.

З цим важко погодитися, адже протилежний підхід призводить до того, що особа, яка має невирішений корпоративний спір, намагається його вирішити через пред'явлення позову до державного реєстратора про скасування відповідної реєстраційної дії. Але права виникають і припиняються не через їх державну реєстрацію, а внаслідок вчинення правочинів. Таким чином, видається правильною позиція судів, які орієнтують сторони на вирішення спору по суті, а не через скасування запису про державну реєстрацію.

Так, у справі № 911/459/20³⁸, яка вже цитувалася вище, учасники ТОВ, які вважали, що приватний виконавець незаконно виставив на торги частку товариства, на яку було зменшено статутний капітал, якраз намагалися вирішити свій спір через “реєстраційний підхід”. Нагадаємо, у цій справі учасники товариства провели державну реєстрацію зменшення статутного капіталу товариства всупереч арешту частки у статутному капіталі товариства, накладеного приватним виконавцем. Тобто замість того, щоб звернутися до приватного виконавця з цивільним позовом про звільнення часток із-під арешту, ці особи намагалися будь-яким чином здійснити державну реєстрацію змін до статуту, спочатку зареєструвати зменшення його розміру, потім перехід частки до спадкоємця.

Суди у цій справі встановили обставини про проведення численних державних реєстрацій змін розміру статутного капіталу та складу учасників і подальшого скасування таких реєстрацій органами юстиції, які були пов'язані, зокрема, із:

- перерозподілом частки товариства у власному статутному капіталі серед інших учасників товариства, зменшення розміру статутного капіталу та скасування державних реєстрацій відповідних змін органами юстиції за скаргою приватного виконавця, оскільки всі вони відбувалися за наявності накладеного виконавцем арешту на частку товариства у статутному капіталі;

- смертю одного з учасників товариства та переходом частки до його спадкоємців;

- реєстрацією частки за її новим власником, що придбав частку на електронних торгах, і подальше скасування такої реєстрації органами юстиції за скаргою вже не приватного виконавця, а самого товариства, та ін.

І вся ця “шарпанина” державних реєстрацій та їх скасувань є очевидним свідченням помилковості “реєстраційного підходу” при визначенні

³⁷ І Спасибо-Фатєєва (ред), *Корпоративні спори: правові позиції Верховного Суду та коментарі науковців* (ЕКУС 2019) 194.

³⁸ Постанова Верховного Суду від 3 лютого 2021 р. у справі № 911/459/20 (н 32).

моменту переходу права власності на частку, щодо якого, власне, не має відповіді ні в законодавстві, що вже втратило чинність (Закон України “Про господарські товариства” у частині регулювання діяльності ТОВ і ТДВ), ні в чинному – Законі про ТОВ.

В іншій справі № 926/4729/16³⁹ предметом розгляду також були позовні вимоги про визнання недійсними рішень загальних зборів засновників ТОВ щодо зміни складу учасників ТОВ і скасування відповідних записів в ЄДР юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про реєстрацію змін до установчих документів ТОВ.

Утім, як вбачається із матеріалів справи, спірні рішення загальних зборів ТОВ стосувалися, зокрема, засвідчення факту відчуження позивачем своєї частки в статутному капіталі ТОВ на підставі договору, виходу позивачки зі складу учасників товариства, затвердження нового складу учасників товариства і розмірів належних їм часток у статутному капіталі товариства та призначення директора товариства. Тобто прийняття спірного рішення загальних зборів товариства фактично відбулося внаслідок того, що раніше позивачка на підставі договору передала (відступила) належні їй 100 % частки у статутному капіталі ТОВ у власність іншої особи (покупця).

Після державної реєстрації змін відомостей про товариства, які були пов’язані з виведенням позивачки зі складу учасників товариства, відбулася ще одна зміна складу учасників товариства – вступ нового учасника та перерозподіл часток у статутному капіталі товариства.

Враховуючи всі ці факти, Верховний Суд у своїй постанові від 23 грудня 2020 р. зазначив, що визнання недійсними спірних рішень загальних зборів товариства та скасування відповідних записів у державному реєстрі буде мати наслідком позбавлення права власності на частки у статутному капіталі товариства діючих учасників товариства. Однак, з урахуванням правової позиції, яка міститься у постанові Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р. у справі № 923/876/16⁴⁰ щодо належного способу захисту, позовні вимоги про визнання рішень вказаних загальних зборів товариства недійсними не відповідають належним та ефективним способам захисту, оскільки їх задоволення не може бути підставою для внесення змін до ЄДР юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Висновки. Підсумовуючи викладене, хочеться ще раз наголосити, що частка у статутному капіталі ТОВ, хоча і є повноцінним об’єктом цивільного обігу, як і будь-яке інше майно може бути предметом різного виду правочинів (купівлі-продажу, міни, дарування) і водночас надавати їй

³⁹ Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2020 р. у справі № 926/4729/16 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93783781>> (дата звернення: 26.02.2021).

⁴⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р. у справі № 923/876/16 (н 28).

власнику безліч інших правомочностей порівняно з іншим класичним майном або майновими права, а саме: брати участь в управлінні товариством, отримувати частину прибутку або майна товариства у разі виходу із нього. Водночас така “багатофункціональність” має наслідком виникнення численних спорів щодо моменту набуття особою права власності на частку та належного й ефективного способу захисту своїх прав на частку. І все це обумовлене передусім тим, що на відміну від класичного майна, де відносини будуються переважно за схемою “майно – власник – треті особи”. У випадку із часткою у статутному капіталі ТОВ чи ТДВ все значно складніше – “товариство – частка – учасник – інші учасники – треті особи”. А це значить, що, реалізуючи чи захищаючи своє право власності на частку, особа має дотримуватися балансу інтересів усіх означених осіб, що на практиці деколи є вкрай складним. Та вирішенням цього складного питання може стати, звичайно, внесення відповідних змін до законодавства, або звернення до судової практики в аналогічних спорах.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Popov Yu, *Zakon Ukrainy “Pro tovarystva z обмеzhenoiu ta dodatkovoiu vidpovidalnistiu”*: *naukovo-praktuchnyi komentar* (K.I.S. 2019) (in Ukrainian).

Edited books

2. Spasybo-Fatieieva I (red), *Korporatyvni spory: pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu ta komentari naukovtsiv* (EKUS 2019) (in Ukrainian).

Websites

3. Pashynskyi A, ‘Arkhaichni vymohy do statutiv TOV skasovano’ <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/arhayichni-vimogi-do-statutiv-tov-skasovano.html>> (accessed: 26.02.2021) (in Ukrainian).
4. Aronovych F, ‘“Bili pliamy” u zakonodavchomu vrehuliuvanni prava vlasnosti na chastku u statutnomu kapitali’ <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA013169> (accessed: 26.02.2021) (in Ukrainian).

Olena Kibenko
Olena Pelypenko

SHARE IN THE COMPANY’S AUTHORIZED CAPITAL AS AN OBJECT OF OWNERSHIP: CERTAIN ASPECTS

ABSTRACT. What is a share in the authorized capital of a limited liability company? Is it enough to enter into a share purchase agreement to affect the transfer of ownership to a share as ordinary movable property? Whether it is sufficient for the acquisition of ownership to

the share to register changes in the list of company's shareholders? The above and many other similar questions have constantly been raised in practice. Legislative uncertainty of a mechanism for the transfer of ownership to shares and, accordingly, the protection of ownership rights, including in judicial proceedings, are the reasons for such discussions.

The purpose of this article is to highlight the specifics of the legal nature of the share in the authorized capital of limited liability and additional liability companies as an object of property rights. The article discloses the proper ways to protect the ownership to a share based on the available case law.

The authors emphasize that the share as an object of civil law has been extensively studied by scientists in their works and, generally, there is a doctrinal understanding that the share in the authorized capital shall not be deemed as property in the classical sense of that term, but a set of proprietary and non-proprietary rights of a shareholder, to which (share) the legislator actually extended the regime of movable property for the convenience of civil circulation (i.e. transfer of such set of rights from one person to another).

It is established that assignment of a share and withdrawal of a shareholder from the company cannot be deemed identical. In addition, assignment of a share does not constitute a separate mechanism for alienation of a share, nor is a specific type of a contract, and it shall be carried out via existing legal mechanisms for alienation of property (sale, exchange, gift agreement). It was found that the absence of a transaction underlying the transfer of ownership to a share in the authorized capital to a third party and subsequent termination of the shareholder's ownership to a share evidences that the transfer of ownership has not occurred.

The article raises the issue of enforcement of judgements in cases related to protection of rights to shares. The authors emphasize that in some cases, in addition to applying to the court, a person shall realize the procedure for enforcement of a judgement in case of upholding of a claim, as well as consequences of such judgement on legal rights and interests of other persons (shareholders).

This publication is dedicated to the analyses of influence of case law on the doctrinal understanding of the share as an object of civil circulation and, accordingly, the doctrinal transformation of the legal understanding of the nature of ownership to the share compared to ownership to property in the classical sense. The article depicts proper and effective ways of judicial protection of the ownership to a share.

KEYWORDS: ownership; share in authorized capital; corporate rights; case law; proper ways of judicial protection; effective ways of judicial protection.